

6. Соколовский С. Бремя традиции: прошлое в настоящем российской антропологии / С.Соколовский // Антропологический форум. – 2011. – № 15. – С. 205-220.
7. Сумцов Н. Утилитарная этнография / Н. Сумцов // Харьковские губернские ведомости. – 1897. – № 234.
8. Франко І. Дві школи в фольклористиці / І. Франко // Жите і слово. – 1895. – № 1. – С. 149-155.

Кіосак Д. В.

УДК 903.2-032.5(477.4)''636''

МОДУСИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КРЕМЕНЕВОЇ ІНДУСТРІЇ ЕТАПУ В1

В роботі розглянуто мінливість локальних проявів обробки кременю Трипілья етапу В1 у світлі теоретичного концепту “модусів” кременевої індустрії. Виокремлено два таких “модуси” та запропоновано інтерпретувати їх у соціально-економічному аспекті – як відображення різних рівнів організації виготовлення знарядь праці – рівня самозабезпечення потреб окремого домогосподарства та надобщиного рівня спеціалізованого професійного розщеплення кременю.

Ключові слова: *Трипілья, кременева індустрія, соціальна організація, економіка енеоліту*

Після 4600 років до н.е. в Південно-Східній Європі відбуваються значні соціальні зміни. Їх археологічні прояви варіюють від регіону до регіону – кінець життя на вінчанських телях [33], початок функціонування варненських некрополів [34; 37; 38], формування культурного кола Караново VI-Гумельниця-Коджадермен [50] тощо.

Такі ж різноманітні результати цих соціальних процесів залежно від сфери діяльності стародавньої людини. Впливали вони і на кременеобробку. У похованнях могильника Варна 1 як престижні речі поміщені суперпластини - наддовгі кременеві ско-

ли, продукт техніки посиленого відтиску [45]. У Карпато-дунайському регіоні формується система виробництва і обміну кременевими сокирами – сформованими сколюванням і шліфованими [42; 43; 44]. На родовищах добруджського кременю Равно і Крива Река організовано масовий видобуток сировини та її первинна обробка [46]. Її плоди – пренуклеуси, нуклеуси, пластини і готові вироби, повсюдно надходять на поселення Караново VI – Гумельниці і сусідніх суспільств [21; 36, с. 35-40; 51]. На поселеннях знайдено і деяку кількість макропластин, які відщеплювалися посиленням відтиском, мабуть в обладнаних виробничих місцях, поки що не досліджених археологічно [20; 47; 48].

На тлі цих змін світ Кукутені-Трипілля не міг лишатися статичним. З етапу B1, який приблизно відповідає часу описаних для Балкан зсувів [49], трипільське суспільство вступає у смугу трансформацій. Проте, соціально-економічні аспекти нової організації кременеобробки стосовно Трипілля лишаються недостатньо дослідженими. Завданням цієї роботи є спроба розглянути їх у світлі поняття “модусу кременевої індустрії”.

Визначення та історія вивчення. Модуси кременевої індустрії – це просторово дискретні та відмінні технологічно і/чи типологічно форми прояву єдиної кременевої індустрії.

Ідея мінливості кременевої індустрії в залежності від низки факторів особливо опукло виявилася під час відомої дискусії про варіабельність мустьєрських комплексів Південно-Західної Франції. Ф. Борд на початку 50-х рр. минулого століття показав, що частки різних кременевих виробів в окремих ансамблях мустьє відмінні. Французький дослідник вважав, що знайдені відмінності відображають різні соціально-культурні групи. У кожній з таких груп були свої традиційні переваги в стилістичному оформленні знарядь [32]. 1966 року Л. Бінфорд висловив сумнів в цій інтерпретації. Він зауважив, що процентні відмінності можуть бути і результатом різної діяльності, яку вимушені були вести мустьєрці в залежності від пори року і в різних природних умовах [31]. Дихотомія функція-стиль, здавалася вичерпною. Проте був запропонований новий підхід до пояснення варіабельності

ансамблів мустьє. А. Йелінек та Н. Ролланд (1976-1977 рр) припустили, що первинним чинником, який зумовив відмічені відмінності, була інтенсивність розщеплення і утилізації сировини [39]. Їх підхід був вже цілком динамічним. Остаточне оформлення метод аналізу технологічного процесу отримав в роботах Г. Діббла (1984). Підсумком цих робіт стало уявлення про кременеві ансамблі, як багато в чому складених з груп виробів, викинутих на різних стадіях потенційно можливого далі розщеплення [40].

Відповідно, єдина кременева індустрія може мати кілька конкретних техніко-типологічних проявів, які запропоновано іменувати модусами. Поняття «модусу» широко використовується для періодів, які передували енеолітові. Часто йдеться про «екстенсивний модус кременеобробки» для майстерень або стоянок близьких до родовищ кременевої сировини [10]. Я. Козловський зі співавторами виділили кілька модусів у неолітичних індустріях Угорської низовини [35].

Кременева індустрія Трипілля В1 в Україні. Надалі спробуємо описати відмінності схожого типу («модального») у кременевій індустрії Трипілля. Починаючи з етапу В1 Трипілля, в долині Дністра достовірно зафіксовані виробничі центри з видобутку і первинної обробки сировини, що виготовляли «напівфабрикати» для експорту в багато частин ареалу трипільської культури [28].

Часто подібні комплекси, пов'язані з обробкою кременю, називають надмірно загальним терміном «майстерні». Останній використовується скоріше в своєму сучасному побутовому значенні, хоча іноді позначає просто скупчення відходів розщеплення кременю, не завжди в первинному заляганні. Поняття майстерні в археології кам'яного віку відноситься до пам'ятки екстенсивного модусу кременевої індустрії, зазвичай розташованої недалеко від родовища сировини і призначеної в основному для її обробки [10]. Подібні стоянки-майстерні відомі і в трипільській час. Наприклад, саме їх в долині Середнього Дністра Ю. Кричевський відносив до раннього неоліту традиції Кампінї, а С. М. Бібіков інтерпретував як місця підготовки заготовок знарядь праці, спра-

ведливо відзначаючи, що вони можуть відрізнятися за своїми функціями і цільовим продуктом [2, с. 4-5].

Окремі комплекси на поселеннях, насичені розщепленим кременем, також називають майстернями. Часто до них відносять заглиблення з численними відходами сколювання в заповненні. Оскільки, мабуть, більшість трипільських заглиблень не є житловими, тобто землянками [3], то і їх атрибуція до майстерень має бути переглянута. Відходи обробки кременю могли потрапити до них разом з іншими предметами матеріальної культури як сміття, в процесі побутових або ритуальних акцій з прибирання території. По суті, вони є “зонами евакуації”. Безумовно, такі заглиблення, навіть не будучи житловими, могли використовуватися безпосередньо для розщеплення, проте цьому мають бути серйозні стратиграфічні і планіграфічні докази, реконструкції місць розщеплення, що і має місце в окремих випадках.

Деякі житла на трипільських поселеннях значно багатші знахідками продуктів і відходів розщеплення, чим інші. Решта всього звичайного для трипільського будинку побутового інвентаря в них також присутня. Т. О. Попова показала, що мова йде не про спеціалізований виробничий простір (майстерні), а швидше про житло майстра, яке разом з повним набором житлово-побутових функцій виконує і окремі виробничі.

Чудово опублікований, багатшаровий пам’ятник Поліванов Яр приніс і одне з найдавніших “жител майстра”, поки що описаних для Трипілья [11, с. 13; 12, с. 106-110; 17, с. 147-150; 18, с. 15-21].

У першому будівельному горизонті нижнього шару поселення наземне житло 1 виділялося насиченістю знахідками і розмірами (20x10-12 м). Споруда складалася з двох камер з трьома печами. Тут виявлено 14 оббитих (тестованих) жовен кременя, 58 нуклеусів на різних стадіях спрацьованості, кулясті відбійники з кременевих конкрецій, кременеві уламки (606 екз.), відщепи (2127 екз.), пластини (470 екз.). Частина нуклеусів ре-утилізовані як відбійники. Нуклеуси – призматичного і конічного типу, як правило, з однією горизонтальною площадкою, оформленою декількома

сколами (або з такою, що переоформлялася кілька разів) і майже циркумферичним правильним пластинчастим огрануванням. На окремих нуклеусах є підперехресні робочі поверхні.

Трасологічно виділені знаряддя землеробства (вкладні серпів), полювання (наконечники стріл і дротиків), обробки шкур і оброблення туш (скребки, ножі), обробки дерева і інших промислів (струги, різці, свердла, розгортки, проколки, пилки), і навіть ножі для кераміки. Типологічно переважають кінцеві скребки на пластинах з опуклим лезом, а також численні пластини з ретушшю і вкладні серпів. Серійно представлені свердла (на пластинах), проколки і наконечники стріл. Деякі масивні пластини із забитим кінцем визначені як ретушери. Більшість знарядь виготовлена на пластинах.

Розщеплені кремені зустрічалися у всіх частинах житла, проте особливо часто - біля його західної стіни. Тут реконструюється робочий майданчик з обробки кременю площею 12 кв. м, поряд з піччю, оснащений глиняною вимосткою підтрикутної форми, розміром близько 1 кв.м.

Подібні „майстерні” виявлені розвідкою Середньодністровської експедиції на поверхні обробленого поля на поселенні Михалків-Гришинський Яр [4, с. 6]. Тут на 4 з 10 розораних площадок (решток наземних жител) відмічений численний кременевий інвентар: нуклеуси, відбійники, пластини, відщепи і вироби з вторинною обробкою.

У Незвісько ряд “майстерень” виділено Е. К. Черниш [28, с. 63]. На етапі В1 (нижні горизонти верхнього культурного шару поселення) вони пов’язані з заглибленнями, тоді як на наземних житлах-площадках знахідки розщепленого кременя були не такими частими [27, с. 26-32]. Е. К. Черниш вважає, що для розщеплення служили глиняні підвищення підпрямокутної форми на кам’яному фундаменті завдовжки в 1,5 м, відкриті в кожному з комплексів з рясними знахідками кременевих артефактів [28, с. 63]. За відсутності планіграфічного аналізу, важко підтвердити або спростувати факт розщеплення кременя на місці. У міжжитловому просторі на поселенні досліджена і колективна “майстерня” просто неба - ділянка, покрита уламками,

конкреціями кременя, крупними відщепами, зокрема багатьма відщепами декортифікації [28, с. 63-64].

Кременева колекція етапу В1 з Незвісько включає відбійники, ретушери і нуклеуси, відщепи, уламки, пластини. Як сировина використовувався димчастий прозорий і напівпрозорий кремій доброї якості. Серед виробів з вторинною обробкою переважають ножевидні пластини і кінцеві скребки на пластинах. Скребки на відщепках нечисленні. Зустрічаються вкладні серпів, проколки, а також двогранні і прості різці, іноді на ретушованих заготовках. Невід’ємною частиною індустрії [27, с. 32, рис. 20] стають сокири і тесла, виготовлені оббивкою з “крем’янистого сланцю” (мабуть, крем’яниста сировина близька до описаних В. Ф. Петрунем гринчуківського і малиновецького типів [16, с. 205-206].

Поселення Ожеве-острів досліджувалося під керівництвом Д. В. Черновола з 2009 року. Опис комплексу наведемо за І. Радомським [19]. Відщепи значно перевершують пластини за кількістю. Серед них – трохи менше сьомої частині складають первинні відщепи.

Окрім невеликої кількості пластинок, приблизно в рівних долях (39-40% від всіх пластинчастих сколів) присутні пластини шириною 12-20 мм і сколи шириною більше 20 мм. Довжина цілих пластин складає 14 см. Ударні площадки сколів – гладкі і фасетовані.

Серед нуклеусів повністю переважають безсистемні (багатоплощадкові) для відщепів (85%), невеликими серіями представлені призматичні, пірамідальні і конічні форми.

І. Радомський вважає, що частина сколів знята посиленням відтиском. Хоча присутність посиленого відтиску в колекції не можна виключати, все ж таки, навряд чи він був переважаючою технікою на поселенні. Пластини “шириною в 3 см і більше, завдовжки в 13-14 см” [19, с. 226] можна отримати і іншою технікою – посередником, та й прямим ударом.

Найпоширенішою категорією виробів з вторинною обробкою є відщепи з ретушшою. Скребки на відщепках і пластинах представлені приблизно в рівних частках. Багато і ретушованих пластин. У невеликих серіях присутні струги, вкладні серпів, проколки,

оформлені напівкрутою ретушшю на відщепях і пластинах, перфоратори-розгортки на пластинах. Одиначні пилка і різець (двогранний на відщепі). Значну групу інвентаря складають вістря, виготовлені на відщепях за допомогою двосторонньої обробки пласкою, рідше струменистою ретушшю повністю або частково вкриваючої поверхні предмету. Представлені тесло- і долото-подібні вироби з кременя з частковим пришліфовуванням.

В цілому, характер індустрії пам'ятника мабуть визначається екстенсивним модусом розщеплення – наявністю неподалеку сировини якості нижчої, ніж середня. Цим можна пояснити значну кількість відщепів і нуклеусів з відщеповою огранкою, дещо вищий відсоток виробів з вторинною обробкою на відщепях ніж на інших синхронних поселеннях. Цікавою є виразна серія наконечників металюного озброєння.

Розглянуті комплекси етапу В1 з Наддністер'я мають низку схожих рис:

1. Індустрії орієнтовані на виробництво пластин середньої ширини і широких (12-30 мм), сокир і інших подібних виробів (тесел тощо) і біфасіальних наконечників металюного озброєння.

2. Для цієї мети, мабуть, застосовується достатньо різноманітний набір технік сколу, що включає прямий удар, удар через посередник, відтиск, безумовно – в ручній версії, можливо і в посиленому варіанті (відтиск через важіль).

3. У числі формальних типів знярядь переважають скребки, найчастіше кінцеві на пластинах (виключення - Ожеве-острів).

4. Кількісно ненабагато відрізняється від скребоків група ножевидних пластин з ретушшю.

5. Виразними серіями представлені “довгі” симетричні перфоратори, оформлені напівкрутою ретушшю на пластинах.

6. Постійним компонентом комплексів стають рубальні зняряддя з кременя.

7. Наконечники металюного озброєння представлені біфасіальними виробами різних типів і розмірів, а не геометричними мікролітами.

Ці риси є “ідеальним типом” трипільської обробки кременю цього і подальших етапів, аж до пізнішого. Дозволимо собі

позначити його як «модус 2» трипільської кременевої індустрії етапу В1. Проте в окремих регіонах і в різноманітних умовах цей “ідеальний тип” реалізовувався по-різному в ході географічного розповсюдження і часового розгортання Трипілля.

Зокрема, на Південному Бузі відомий ряд поселень етапу В1. О. В. Цвек включає їх в два варіанти східнотрипільської культури: середньобузький і південнобузький [25].

Поселення Сабатинівка 1 розташоване безпосередньо на Південному Бузі і відноситься до південнобузького варіанту східнотрипільської культури [6; 7; 8; 25] або ж до окремої сабатинівської групи пам’яток [5]. Розщеплена сировина представлена “місцевою” сировиною гіршої якості і “імпортним” димчастим прозорим кременем. З останнього виготовлені майже виключно вироби з вторинною обробкою. Лише один нуклеус зроблений з нього – невелике ядрище з правильним мікропластинчастим огрануванням.

Нуклеуси – безсистемного сколювання для відщепів і призматичного типу. Пластин в два рази менше ніж відщепів. Переважають середньоширокі пластини з регулярним огрануванням. Скребки – найпомітніша група знарядь праці. Вони, в основному – на відщепах, бічного і кінцево-бічного типів. Серією представлені і кінцеві скребки на пластинах. Декілька таких виробів зроблені з “імпортної” сировини, з ретушшю по обох сторонах і підтесанням вентральної частини скола поблизу ударного горбка. Численні ретушовані пластини і відщепи, різці, проколки на відщепах. У колекції відмічені і симетричні перфоратори на пластинах, часто з “імпортної” сировини. Характерні біфасіально оброблені пласкою ретушшю наконечники метального озброєння [41].

Таким чином, індустрія складається з артефактів двох сировинних груп, до яких застосовувалися різні техніки і методи обробки. “Імпортна” сировина представлена “дністровським” набором типів виробів. Вони виготовлялися, швидше за все, в техніці, зафіксованій на матеріалах Наддністер’я. Група предметів з “місцевої” сировини (чисельно переважаюча) надає індустрії архаїчного вигляду, нагадуючи ранньотрипільські комплекси

регіону. Мабуть, кременевий інвентар поселення складався з двох складових – отриманої через систему обміну і виробленої на місці, в рамках окремих домогосподарств. Останній компонент дозволимо собі іменувати «модусом 1» трипільської кременевої індустрії етапу В1.

О. С. Пересунчак в 1998-2015 рр. дослідив ряд поселень етапу В1 в долині Південного Бугу і його приток [13; 14; 15]. Частина з них багата знахідками з розщепленого кременю [9]. Дуже яскрава та численна колекція походить з багаторічних розкопок багат шарового поселення Березівка (Березівська ГЕС) [23; 24; 26]. В цілому, їх індустрія вписується в картину „дуалізму”, поєднання різних модусів, описаного на матеріалах Сабатинівки 1.

Про кременеві знахідки на пам'ятках етапу В1 в глибині Буго-Дніпровського межиріччя є лише достатньо лапідарна інформація, яка дозволяє стверджувати присутність деяких характерних типів: наконечників стріл з прямою основою, кінцевих скребків на пластинах і так далі, але не більше [1, с. 31-32, 38; 22, с. 167, 171].

Висновки. Отже, починаючи з етапу В1 кременева індустрія Трипільля набуває іншого, значно відмінного від ранньотрипільського, вигляду. Насамперед, значно скорочується мікролітичний компонент індустрії. Стандартна універсальна заготовка – крупна пластина, середньоширока (12-18 мм) і широка (18-25 мм), іноді макропластина – знаходить інтенсивне застосування як основа для ряду різновидів знарядь праці [19; 29; 30]

До того ж, розповсюджуються знаряддя рубальної дії з розщепленого кременя і наконечники металевого озброєння, виготовлені пласкою біфасіальною ретушшю [30, с. 13].

Трипільська кременева індустрія етапу В1 предстала перед нами в двох проявах. За аналогією з терміном, застосованим Я. Козловським і М Качановською для опису схожих відмінностей в кременевих комплексах культури Кереш, можна назвати їх модусами [35].

Характер відмінностей між індустріями скоріше структурний і кількісний, ніж якісний. В основному (за винятком набору

метального озброєння), одні і ті ж типи виробів, виготовлених в одному і тому ж наборі технік, зустрічаються в різних процентних співвідношеннях. Тому, як гіпотезу можна припустити і соціально-економічне пояснення відмінностей. Модус 2 пов'язаний з виготовленням пластин як основних заготовок для знарядь праці і їх імпортом на резидентні поселення з місць видобутку сировини. Він – результат того, що деяка частина обробки кременю вийшла за межі домогосподарства і здійснювалася спеціалізовано. Спеціалізація торкнулася як вибору і доставки сировини, так і виробництва цільових продуктів розщеплення. При цьому обробка сировини в рамках домогосподарств продовжувала функціонувати додатково до спеціалізованої. Можливо, мова йде про “общинних майстрів” [30, с. 9]. Модус 1, ймовірно, навпаки відбиває переважно утилізацію місцевої сировини, скоріш за все, в межах окремих домогосподарств, без руху сировини, «напівфабрикатів», заготовок та готових знарядь праці між різними поселеннями.

Максимально повно модус 2 реалізується лише на наступних етапах розвитку Трипілля і в деяких особливо багатих кременем регіонах ареалу культури. У Південному Побужжі впродовж етапу В1 можна говорити про „дуалізм” комплексів, що поєднують артефакти двох сировинних груп, до яких застосовувалися різні техніки і методи обробки (Kiosak 2009). “Імпортна” якісна сировина представлена набором типів виробів на крупних пластинах, в меншій мірі – відходами їх пере-оформлення і підправлення. Група предметів з “місцевої” сировини середньої якості часто чисельно переважає, включаючи майже повний (без початкових фаз тестування окремоостей сировини і їх первинної оббивки) цикл обробки кременю. Інструменти цієї групи виготовлялися в традиціях, що збереглися від ранньотрипільських часів.

МОДУСЫ ТРИПОЛЬСКОЙ КРЕМНЕВОЙ ИНДУСТРИИ ЭТАПА В1

В работе рассмотрена изменчивость локальных проявлений обработки кремня Триполья этапа В1 в свете теоретического концепта «модусов» кремневой индустрии. Выделены два таких «модуса» и предложено интерпретировать их в социально-экономическом аспекте – как отображение разных уровней организации изготовления орудий труда: уровня удовлетворения потребностей отдельного домохозяйства и надобщинного уровня специализированного профессионального расщепления кремня.

***Ключевые слова:** Триполье, кремневая индустрия, социальная организация, экономика энеолита.*

Kiosak D.

MODES OF TRYPILLIAN CHIPPED STONE INDUSTRY ON THE B1 STAGE

The paper treats the variability of local manifestations of Trypillian B1 flint-working by the application of theoretical concepts of “modes” of lithic industry. Author defines two “modes” and suggests interpreting them in social and economic aspects as a reflection of different organisational levels in tools’ production: a single household domestic production and super-communal specialized professional flint-working. The first mode is characterised by mostly local raw material utilization. Major part of tools is done on flakes. Blades never outnumber flakes. The former are short and subprismatic. The mode I is an Early Trypillian legacy on the Trypillia B1 stage. It was preserved in particular cases of raw material abundance in the Dniester valley and it was dominant in the Southern Bug valley. The second mode is related to specialised detachment of long and regular blades from nodules of high-quality raw material. The notable part of tools was done on

blades and their fragments. The knapping and retouching techniques are oriented towards production of standardized blanks suitable for a long row of transformation in a number of formal tool's types. The mode II was completely realised in the sites of the Dniester valley.

The sites of Trypillia B1 period can be treated as composed of products of the modes in different proportions. Thus, Trypillians knapped a lot on their own, for the household needs, while depending on the supply of high-quality blanks produced by specialized knappers.

Key-words: *Trypillia, lithic industry, social organisation, economics of Aeneolithic.*

Список використаної літератури

1. Белановская Т. Д. Трипольское поселение Красноставка / Т. Д. Белановская // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1957. – Вып. 69. – С. 31-39.
2. Бибиков С. Н. Древние кремневые выработки в среднем Поднестровье / С. Н. Бибиков // Sbronik Narodniho Muzea v Praze. – 1966. – Т. XX. 60 - J. Neustupny. – С. 3-6.
3. Бурдо Н. Б. К вопросу об интерпретации углубленных объектов на поселениях трипольской культуры / Н. Б. Бурдо // Revista Arheologică, s.n. – 2013. – Т. IX-1. – С. 48-53.
4. Бурдо Н. Б. Кременева індустрія пам'яток трипільської культури на середньому Дністрі (за матеріалами колекцій Наукових фондів з розвідок Середньодністровської експедиції 1964-1970 рр.) / Н. Б. Бурдо // Археологія. – 2008. – №. 4. – С. 3-8.
5. Бурдо Н. Б. Место памятников сабашиновского типа в структуре культурного комплекса Кукутень-Триполье / Н. Б. Бурдо // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – 2015. – Т. 13. – С. 11-26.
6. Бурдо Н. Б. Сабатинівка I / Н. Б. Бурдо // Енциклопедія трипільської цивілізації. Т. 2 / Ред. Л. М. Новохатько. –

- К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – С. 457-458.
7. Дзনেладзе О. Орнаментація трипільської кераміки, знаки та їх блоки в її схемах (за пам'ятками сабатинівського типу) / О. С. Дзনেладзе // Земледельцы и скотоводы Древней Европы (Проблемы, новые открытия, гипотезы. Дополненное издание / Ред. В. В. Отрощенко, та ін. – К.-СПб.: ИА НАНУ, ИИМК РАН, 2012. – С. 44-52.
  8. Добровольський А. В. Перше Сабатинівське поселення / А. В. Добровольський // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1952. – Т. 4. – С. 78-83.
  9. Кіосак Д. В. Кам'яне-Завалля 1 - трипільське поселення етапу В1 на півночі Одещини / Д. В. Кіосак, О. С. Пересунчак, Ю. М. Литвинчук // Древнее Причерноморье / Ред. И. В. Немченко. – Одесса: ФОП Фридман, 2013. – С. 295-299.
  10. Колесник А. В. Средний палеолит Донбасса / А. В. Колесник. – Донецк: Лебедь, 2003. – 294 с.
  11. Пассек Т. С. Итоги работ Трипольской (Днестровской) экспедиции / Т. С. Пассек // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1952. – Вып. XLV. – С. 3-18.
  12. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья / Т. С. Пассек. – Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961. 248 с.
  13. Пересунчак О. С. Пам'ятки археології в середній течії р. Південний Буг / О. С. Пересунчак // Международная конференция «Природная среда Черноморского региона за последние 30 тысяч лет: от прошлого к прогнозированию будущего». – Одесса: Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, 2013. – С. 78-84.
  14. Пересунчак О. С. Пам'ятки археології Гайворонщини / О. С. Пересунчак // Матеріали IV обласних краєзнавчих Куценківських читань. – Кіровоград: ФОП Лисенко В. Ф., 2012. – С. 71-79.
  15. Пересунчак С. О. Нові трипільські поселення на

- Південному Бузі / С. О. Пересунчак // Земледельцы и скотоводы Древней Европы. Проблемы, новые открытия, гипотезы (дополненное издание) / Ред. В. В. Отрощенко. – К.-СПб.: ФОП Корвін-Піотровський А.О., 2012. – С. 149-159.
16. Петрунь В. Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури / В. Ф. Петрунь // Енциклопедія трипільської цивілізації. Т.1 / Ред. М.Ю. Відейко та Н. Б. Бурдо. – К.: ЗАТ Петроімпекс, 2004. – С. 199-216.
17. Попова Т. А. Кремнеобрабатывающее производство трипольских племен (по материалам поселения Поливанов Яр) / Т. А. Попова // Первобытная археология - поиски и находки / Ред. И. И. Артеменко. – Киев: Наукова думка, 1980. – С. 145-163.
18. Попова Т. А. Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднепровье / Т. А. Попова. – Санкт-Петербург: МАЭ РАН, 2003. – 240 с.
19. Радомський І. С. Кам'яний інвентар з поселення Ожеве-острів за матеріалами досліджень 2013 р. / І. С. Радомський // Кам'яна доба України. – 2015. – Т. 16. – С. 225-237.
20. Скакун Н. Н. Орудия труда и хозяйство древнеземледельческих племен Юго-Восточной Европы в эпоху энеолита / Н. Н. Скакун. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2006. – 224 с.
21. Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельница юго-запада Украины / Л. В. Субботин. – К.: Наукова думка, 1983. – 136 с.
22. Цвек Е. В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполья) / Е. В. Цвек // Первобытная археология: поиски и находки / Ред. И. И. Артеменко. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 163-185.

23. Цвек О. В. Березівка (Березівська ГЕС) / О. В. Цвек // *Енциклопедія трипільської цивілізації*. Т. 2 / Ред. Л. М. Новохатько. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – С. 38-39.
24. Цвек О. В. Нові дослідження багатощарового поселення східнотрипільської культури Березівка на Південному Бузі / О. В. Цвек // *Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр.* – 1999. – С. 51-53.
25. Цвек О. В. Структура східнотрипільської культури / О. В. Цвек // *Археологія*. – 1999. – Т. 3. – С. 28-40.
26. Цыбесков В. П. Некоторые итоги исследования Березовского поселения / В. П. Цыбесков // *Материалы и исследования по археологии Северного Причерноморья*. – 1971. – Т. 7. – С. 182-192.
27. Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье / Е. К. Черныш // *Материалы и исследования по археологии СССР*. – 1962. – Т. 102. – С. 5-85.
28. Черныш Е. К. Трипольские мастерские по обработке кремня / Е. К. Черныш // *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. – 1967. – Вып. 111. – С. 60-66.
29. Шидловський П. С. Технологічні особливості крем'яного комплексу ранньотрипільського поселення Бернашівка I / П. С. Шидловський, Є. С. Слесарев // *Кам'яна доба України*. – 2015. – Т. 16. – С. 204-224.
30. Энговатова А. В. Кремневая индустрия трипольской культуры (по материалам памятников Днестро-Днепровского междуречья) / А. В. Энговатова. – Москва: автореф. дис. к.и.н., 1993. 18 с.
31. Binford L. R. A Preliminary Analysis of Functional Variability in the Mousterian of Levallois Facies / L. R. Binford, S.R. Binford // *American anthropologist*. – 1966. – Т. 68(2). – P. 238-295.
32. Bordes F. Essai de classification des industries moustériennes / F. Bordes // *Bulletin de la Société*

- Préhistorique Française. – 1953. – T. 50. – P. 457-466.
33. Boric D. The End of the Vinča World: Modelling the Neolithic to Copper Age Transition and the Notion of Archaeological Culture / D. Borić // Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to 4th Millennium BC. International Workshop Budapest 2012 / Ed. S. Hansen, et al. – Bonn: 2015. – P. 157-217.
  34. Chapman J. The Social Context of the Emergence, Development and Abandonment of the Varna Cemetery, Bulgaria / J. Chapman, T.F. Higham, V. Slavchev et al. // European Journal of Archaeology. – 2006. – T. 9 (2). – P. 159-183.
  35. Domboroczki, L. The Neolithic Settlement of Tiszaszolcs-Domahaza-Pusztá and the Question of the Northern Spread of the Koros Culture / L. Domboroczki, M. Kaczanowska, J. Kozłowski // *Atti della Società Preistoria e Protostoria Regione Friuli-Venezia Giulia*. – 2010. – T. XVII. – P. 101-155.
  36. Hansen S. Pietrele an der Unteren Donau. Bericht über die Ausgrabung im Sommer 2011 / S. Hansen, M. Toderas, A. Reingruber et al. // *Eurasia Antiqua*. – 2012. – T. 18. – P. 1-68.
  37. Higham T.F. New AMS radiocarbon dates for the Varna Eneolithic cemetery, Bulgarian Black Sea coast / T. F. Higham, J. Chapman, V. Slavchev et al. // *Acta Musei Varnaensis*. – 2008. – T. VI. – P. 95-114.
  38. Higham T. New perspectives on the Varna cemetery (Bulgaria) – AMS dates and social implications / T. F. Higham, J. Chapman, V. Slavchev et al. // *Antiquity*. – 2007. – T. 81. – P. 640-654.
  39. Jelinek A. Form, Function, and Style in Lithic Analysis / A. Jelinek // *Cultural Change and Continuity: Essays in Honor of James Bennett Griffin* / Ed. J. Griffin and C. Cleland. – New York: Academic Press, 1976. – P. 235-246.
  40. Jelinek A. J. Technology, typology and culture in the Middle

- Paleolithic / A. J. Jelinek // Upper Pleistocene prehistory of Western Eurasia / Ed. H. Dibble and A. Montet-White. – New York –London –Toronto: Academic Press Inc, 1988. – P. 199-212.
41. Kiosak D. The Flint Inventory of the Sabatynivka 1 site (Trypillja B1) / D. Kiosak // Ten Years After: the Neolithic of Balkans as uncovered by the Last Decade of Research / Ed. F. Drasovean. – Timisoara: 2009. – P. 275-288.
  42. Klimscha F. Die Verbreitung und Datierung kupferzeitlicher Silexbeile in Südosteuropa / F. Klimscha // Germania. – 2007. – T. 85. – P. 275-305.
  43. Klimscha F. Power and Prestige in the Copper Age of the Lower Danube / F. Klimscha // Studii privind preistoria sud-estului Europei. Volume dedicat memoriei lui Mihai Simon / Ed. C.E. Ștefan, et al. – Braila: Istros, 2014. – 85. – P. 131-168.
  44. Klimscha F. Production and use of flint and ground-stone axes at Măgura Gorgana near Pietrele, Giurgiu County, Romania. / F. Klimscha // Lithics: the Journal of the Lithic Studies Society. – 2010. – T. 31. – P. 55-67.
  45. Manolakakis L. Le mobilier en silex taille des tombes de Varna 1 / L. Manolakakis // Acta Musei Varnaensis. – 2008. – T. VI. – P. 115-136.
  46. Mateva B. Exploiting Flint Deposits in Northeastern Bulgaria in the Chalcolithic / B. Mateva // Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes And Human-Environment Interactions. Proceedings of the International conference, Alexandria, 3-5 November 2010 / Ed. S. Mills and P. Mirea. – Bucuresti: Renaissance, 2011. – P. 173-178.
  47. Pelegrin J. Conférence inaugurale : Grandes lames de l'Europe néolithique et alentour / J. Pelegrin // L'Europe, déjà, à la fin des temps préhistoriques. Des grandes lames en silex dans toute l'Europe. Actes de la table-ronde internationale, Tours (Indre-et-Loire, France), vendredi 7 Septembre 2007 / Ed. J.-C. Marquet and C. Verjux. – Paris: ARCHEA/FERACF, 2012. – P. 15-44.

48. Pelegrin J. Long blade technology in the Old World: an experimental approach and some archaeological results / J. Pelegrin // Skilled Production and Social Reproduction. Aspects on Traditional Stone-Tool Technologies. Proceedings of a Symposium in Uppsala, August 20-24, 2003 / Ed. J. Apel and K. Knutsson. – Uppsala: SAU Stone studies, 2006. – P. 37-68.
49. Rassamakin Y. Absolute chronology of Ukrainian Tripolian settlements / Y. Rassamakin // The Tripolie culture giant-settlements in Ukraine. Formation, Development and Decline / Ed. F. Menotti and A. Korvin-Piotrovsky. – Oxford and Oakville: Oxbow books, 2012. – P. 19-69.
50. Reingruber A. Depending on¹⁴C data: Chronological frameworks in the Neolithic and Chalcolithic of Southeastern Europe / A. Reingruber, L. Thissen // Radiocarbon. – 2009. – Т. 51. 2. – P. 751-770.
51. Sirakov N. Flint artefacts in prehistoric grave-good assemblages from the Durankulak necropolis / N. Sirakov // Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder. Teil 1 / Ed. H. Todorova. – Sofia: Deutsches Archäologisches Institut, 2002. – P. 213-246.

Колесниченко А. М.

УДК 903.23-033.5(=14)(477.7)''-05/-00''

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ
СКЛЯНОГО ПОСУДУ VI – I СТ. ДО Н.Е. З ПІВНІЧНОГО
ПРИЧОРНОМОР'Я: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

В роботі розглянуто історію дослідження скляного посуду, виготовленого в техніці сердечника. Авторкою проаналізовані зарубіжні та вітчизняні роботи, висвітлено основні досягнення та проблеми дослідження вказаної категорії виробів, встановлено наукові течії та етапи історії вивчення скляного посуду